

ДОРОБОК НІМЕЦЬКИХ ФІЛАНТРОПІСТІВ XVIII СТ. У УКРАЇНСЬКОМУ ТА НІМЕЦЬКОМУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ ПОЧАТКУ XXI СТ.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

WORKS OF GERMAN PHILANTROPISTS OF THE 18th CENTURY IN THE UKRAINIAN AND GERMAN SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL DISCOURSE OF THE EARLY 21st CENTURY. A COMPARATIVE ANALYSIS

Незважаючи на прогресуючу глобалізацію у науковій сфері, теоретико-методологічні інтерпретації та дослідницькі акценти різних наукових шкіл та підходів різняться в силу неоднакових векторів соціокультурного та економічного розвитку. Дослідження наукових дивергенцій на різних рівнях може сенсифікувати подальший креативний пошук, відкривши доселі неусвідомлені прошарки предмету дослідження.

У даній статті автор аналізує та порівнює дослідження спадку німецького філантропізму як історико-педагогічного явища у науковому дискурсі України та Німеччини початку XXI століття. Метою статті стало визначення спільних рис та розбіжностей, а також встановлення особливостей у сприйнятті та трактуванні філантропізму в українській та німецькій науковій педагогічній думці. За допомогою якісного контент-аналізу та елементів критичного дискурсу-аналізу були проаналізовані науково-педагогічні статті з двох країн за період з 2000 до 2022 року включно. До вибірки увійшли всі наукові доробки з зазначеної тематики, що були включені до пошукової системи Google Академія. Задля кращого розкриття теми, в ході дослідження також були описані хронологічні рамки, визначені основні досягнення та названі головні представники німецького філантропізму.

Результати дослідження умовно діляться на три категорії: тематичну, методологічну та соціально-предметну. Аналіз сучасної тематики досліджень німецького філантропізму показав спільність у розумінні видатного значення цього явища як у сучасній Німеччині, так і в Україні. Проте німецькі вчені приділяють більше уваги питанню розвитку ідей професійного навчання у доробку філантропістів, аніж українські, які більше фокусуються на трудовому навчанні та вихованні. З методологічної точки зору українським науковим роботам в цілому більш притаманна орієнтація на загальні методи наукового пізнання. Для німецьких робіт характерним є дотримання чіткого дослідницького дизайну з використанням міждисциплінарних методів збору та аналізу даних. Встановлені соціально-предметні причинно-наслідкові зв'язки, такі як, наприклад, процедура отримання наукового ступеня, характеризують виникнення розбіжностей між українським та німецьким підходами щодо вивчення філантропізму.

Для української історико-педагогічної традиції дослідження філантропізму продуктивним буде більш детальне вивчення методології німецьких досліджень, а також розширення свого тематичного арсеналу за рахунок ідейного обміну.

Ключові слова: філантропізм, XVIII ст., науково-педагогічний дискурс початку XXI століття, дослідження філантропізму в Україні та Німеччині, порівняльний аналіз.

Despite globalization trends in the whole scientific field, research accents and theoretical interpretations by scientific schools and approaches are not the same due to different vectors of socio-cultural and economic development. The study of such divergences at different levels can sensitize further scientific research via opening unconscious layers of the subject of study.

In this article, the author analyzes and compares the study of the legacy of German philanthropism as a historical and pedagogical phenomenon in the scientific discourse of Ukraine and Germany in the early 21st century. The aim of the article is to identify common features and differences, as well as to establish peculiarities in the perception and interpretation of the phenomenon of philanthropism in Ukrainian and German pedagogical scientific thought. With the help of qualitative content analysis and elements of critical discourse analysis, scientific pedagogical articles from these two countries for the period from 2000 till 2022 were analyzed. The sample included all scientific works on the topic of philanthropism, which were added to the Google Scholar search engine. Additionally, the study described the chronological framework, identified the main achievements and named the main representatives of German philanthropism.

The results of the study can be divided into three categories: thematic, methodological and socio-subjective. The analysis of modern research topics showed commonalities in understanding the outstanding importance of the pedagogical phenomenon of philanthropism in both Germany and Ukraine. However, German scholars pay more attention to the development of vocational training ideas into the work of philanthropists that Ukrainian scholars, who focus more on the labor education of children. From a methodological point of view, Ukrainian scientific works are more oriented towards general methods of scientific knowledge. German studies are characterized by a clear research design and usage of interdisciplinary methods of data collection and analysis. Socio-subjective category of the study reflected on a rationale for the differences between Ukrainian and German approaches to the study of philanthropism.

A more detailed study of the methodology of German research works, as well as the expansion of the thematic arsenal through exchange of ideas will be productive for Ukrainian historical and pedagogical research.

Key words: philanthropism, the 18th century, scientific and pedagogical discourse of the early 21st century, research of philanthropism in Ukraine and Germany, comparative analysis.

УДК 37.013.46

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.2.2>

Костенко О.В.,
аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Важко заперечити, що епоха Просвітництва зробила величезний внесок у розвиток європейської

педагогіки. Виникла осмислена потреба у формуванні освіченої, «просвітленої» буржуазії, яка відповідала б вимогам часу та могла стати двигуном

загального прогресу. Просвітництво відіграло велику роль у розвитку європейських держав, по-новому подивившись на тогочасний освітній процес та змінивши його відповідно до потреб суспільства. Недарма ще сучасники називали XVIII століття «педагогічним» [9, с. 209]. Саме в цей час на території сучасної Німеччини та Данії, спираючись на науковий наробок Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо [20, с. 308], виникла та розвивалася особлива педагогічна течія, яка отримала назву філантропізм, що в перекладі з грецької означає «любов до людини».

Ідейні початки філантропізму німецькі педагогісти історики пов'язують з ім'ям гамбурзького гімназійного викладача Міхаеля Ріхея (Michael Richey) (1678 – 1761) та Германа Самюеля Раймаруса (Hermann Samuel Reimarus) (1694 – 1768). Подальшого розвитку та зрілості ця педагогічна течія набула у практичній діяльності та творах Йоганна Бернгарда Базедова (Johann Bernhard Basedow) (1724 – 1790), Йоганна Андреаса Крамера (Johann Andreas Cramer) (1723 – 1788) та Мартіна Елерса (Martin Ehlers) (1732 – 1800). Загальноєвропейська відомість та визнання прийшли до філантропістів, починаючи з 70-х рр. XVIII ст. [9].

Головним досягненням філантропістів став революційний для тогочасної Німеччини погляд на цілі та методи навчання та виховання. До появи цієї педагогічної течії, німецька освіта несла на собі тягар засилля тілесних покарань, бездумного заучування та неприхованої жорстокості до вихованців. Філантропісти ж (як, наприклад, Базедов [1; 2] або Зальцман [12]) у повній відповідності зі своїм ім'ям, прагнули нести дітям знання через любов і повагу до них. Перегукуючись з ідеями Локка та Руссо, навчання філантропістів відповідало психічному та тілесному розвитку дитини і мало на меті рівною мірою розвинути фізичні, розумові та трудові навички та звички. Серед методів навчання робився акцент на гру та застосування простих матеріалів, які б унаочнювали зміст навчання. У центрі ж усього знаходилася дитина.

Спадок педагогів-філантропістів не перестає бути щедрим джерелом ідей і для сучасної педагогічної думки багатьох країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням педагогічної течії філантропізму займалася низка науковців як в Україні, так і за її межами. Серед українських вчених-педагогів сучасності, які систематично вивчали цю педагогічну течію, слід відзначити О. Москаленко. У сферу її наукового інтересу увійшли питання соціально-економічних та психологічних передумов появи філантропізму [21]; педагогічні погляди філантропістів на підвалини національної шкільної системи [20]; питання трудового виховання [22] і т. д. Певними аспектами педагогічного доробку представників

філантропізму, такими як трудове виховання, історія шкільної освіти, статеве виховання та ін. займалися відповідно О. Філоненко [23] та О. Максимчук [19], В. Лутфуллін [18], А. Бурим та П. Біліченко [17].

До когорти зарубіжних дослідників, до кола наукових інтересів яких увійшла проблематика філантропізму, належать передовсім педагогісторики, такі як, наприклад, Ю. Оверхоф [9; 7; 10; 8], Х. Фрайтаг [3], Х. Шміт [13; 14], та Х. Кемпер [4]. Досліджуються як витоки, умови виникнення та особливості методики виховання філантропістів [9; 10; 8], так і окремі персоналії [4; 13], теоретичні поняття, окремі напрямки виховання [14; 9; 7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що філантропізм як педагогічна течія є добре дослідженою темою як українськими, так і зарубіжними вченими-педагогами, порівняльний мета-аналіз українських та зарубіжних наукових публікацій за темою німецького філантропізму залишається питанням маловивченим. Ця лакуна у науковому знанні потребує заповнення, оскільки порівняльний аналіз українських та закордонних підходів до вивчення цього педагогічного явища має великий генеративний потенціал, адже саме через компаративні дослідження відкриваються нові горизонти, поглиблюється самопізнання, урізноманітнюється бачення реальності. З іншого боку, відсутність якісного порівняння і, як наслідок, нестача нових імпульсів у науковому сприйнятті може призвести до поступової втрати унікальності робіт, зниження їхньої загальної якості.

Мета статті. У даній статті автор ставить собі за мету за допомогою якісного контент-аналізу [5] та елементів критичного дискурс-аналізу [16]

(1) дослідити бачення феномену філантропізму у україномовному та німецькомовному педагогічному дискурсі початку XXI ст.,

(2) встановити, які саме аспекти цього явища привертають увагу науковців з України та Німеччини,

(3) порівняти українські та німецькі підходи до вивчення явища філантропізму

(4) та зробити висновки щодо можливостей використання німецького досвіду українськими дослідниками.

Вибір для порівняння саме німецького наукового дискурсу пояснюється, по-перше, тим, що філантропізм як педагогічне явище виник на території сучасної Німеччини, що пояснює культурну близькість німецьких науковців до цього питання. По-друге, німецька історична педагогіка знаходиться на доволі високому рівні розвитку, а тому заслуговує на особливу увагу з боку науковців інших країн.

До вибірки увійшли українські та німецькі наукові статті, внесені до бази пошуку *Google Академія* за 2000–2022 роки, метою яких стало вивчення

явища німецького філантропізму з педагогічної точки зору як комплексно, так і в окремих проявах.

Виклад основного матеріалу. Для українського науково-педагогічного дискурсу характерним є комплексний підхід при дослідженні феномена філантропізму. При поданні матеріалу зазвичай враховується загальноісторичний, культурний та соціально-економічний контекст виникнення цього педагогічного явища. Філантропізм розглядається як педагогічна течія, хронологічні рамки існування якої датуються кінцем XVIII – початком XIX століття. На відміну від українського, у німецькому історико-педагогічному дискурсі деякі вчені трактують витoki філантропізму декількома десятиліттями раніше, проте зазначають, що свого розвитку ці ідеї набули у 60-х рр. XVIII століття на території, в першу чергу, Центральної Німеччини (*Mitteldeutschland*), але також Данії. Загалом для обох дискурсів характерним є усвідомлення оригінальності, своєчасності та корисності ідей філантропізму як для тогочасних німецьких та інших європейських держав, так і для майбутнього розвитку Європейського континенту.

Типовими для українського педагогічного дискурсу навколо філантропізму є акцентуація тем гармонійного розвитку особистості, розуміння природи людини, вивчення принципів організації освітнього процесу, виховання патріотично налаштованого підростаючого покоління. Достатньо уваги приділяється вивченню розуміння праці у вихованні та навчанні: аналізуються ідеї природності цього явища, форми та методи організації, залучення, пошук засобів та встановлення кінцевої мети. Окремо досліджується ручна праця та трудове виховання, його зв'язок з розумовим, фізичним та моральним, а також методика підготовки до майбутньої трудової діяльності. Як правило, ці аспекти розглядаються у контексті дослідження науково-педагогічного наробку одного з представників філантропізму. Найбільш знаними в Україні є Й. Б. Базедов, Й. Х. Гутс-Мутс, та Й. Х. Кампе.

У Німеччині аналогічно проводиться рефлексія суспільно-політичних та економічних передумов виникнення, становлення та розвитку «педагогічної реформаторської програми» [7] філантропістів у контексті доби Просвітництва. Філантропізм розглядається як вдале поєднання розсудливості («*Vernunft*») з людяністю («*Menschlichkeit*») [14], що призводить до прагнення зробити навчання перш за все таким, що приносить задоволення. Адже головною метою філантропістів було в першу чергу перетворення навчального процесу у «щастя» («*Glück*») для тих, хто навчається [10]. Серед усього спектру кутів зору, під якими німецькі вчені розглядають філантропізм, слід окремо розглянути питання професійної підготовки. Німецькі дослідники прийшли до висновку, що саме у цей історичний період були закладені підвалини

професійної підготовки та перепідготовки, що відіграло значну роль у розвитку німецької державності [11]. Поміж персоналій, що привертають увагу німецьких науковців, окрім тих, що активно вивчаються в Україні, можна виділити М. Ріхея, Г. С. Раймаруса, Ф. Е. фон Рохова, Х. Г. Зальцмана. Географія компаративістських студій, присвячених філантропізму, охоплює, як правило, історичні відповідності у країнах Європи та США.

Порівнюючи методологію та методи дослідження, треба відмітити, що німецька історична педагогіка (*Historische Bildungsforschung*) має давні традиції, початки якої слід шукати також у добу Просвітництва [15]. Для сучасних наукових студій характерними є чітка постановка дослідницьких питань, продумана методологія, обов'язкове звернення до першоджерел, а також примат відповідності між предметом та методами дослідження. Робиться акцент на вивченні історичних змін у освітньому процесі у контексті історично-суспільних перетворень. Німецькі педагоги-історики активно обмінюються дослідницькими традиціями та нововведеннями зі вченими із Великобританії, США, Франції та інших країн, про що свідчать відповідні посилання.

Ще однією особливістю дослідження філантропізму у Німеччині є практика поширення наукових результатів у науково-популярному стилі серед загального населення. Прикладом може слугувати стаття професора з історії педагогіки Ю. Оверхофа [6] у газеті *Die Zeit*, що тематично перегукується з його дослідженнями філантропізму.

Важливим фактором, що впливає на формування кола дослідницьких питань навколо феномену філантропізму, як в Україні, так і в Німеччині, є установа творення та поширення наукового знання. Сюди відносяться особливості вимог щодо кількості та тематичної спрямованості публікацій під час здобуття наукового ступеня і роботи у науковій установі, процес подачі та публікації матеріалів, історично встановлений рівень зв'язку науки з потребами суспільства. Важливим також залишається фактор часу, фінансування, *hard and soft skills* дослідників.

Висновки. Порівнявши сучасний український та німецький науково-педагогічний дискурс навколо феномену філантропізму XVIII сторіччя, можна констатувати, що як для українських, так і для німецьких учених характерним є комплексний підхід у вивченні цього явища. В обох країнах філантропізм розглядається як ідейний прорив у розумінні навчання та виховання, що полягав у відході від старої моделі та закладенні в свою основу гуманного ставлення до учня. Вивчаються соціально-економічні, політичні та культурні передумови виникнення та розвитку, а також поширення цього явища. Як в Німеччині, так і в Україні науковому аналізу піддаються різні педагогічні аспекти філантропізму, такі як трудове та статево

виховання, методика та організація навчального процесу, педагогічні нововведення та ін. В обох країнах присутня традиція вивчення історичних персоналій-представників цієї педагогічної течії.

Серед фактичних відмінностей слід зазначити деякі розбіжності у періодизації. Так, в Німеччині присутні наукові штудії, що датують початки філантропізму дещо раніше, ніж це загалом прийнято у науковій традиції в Україні. Крім того, німецькі дослідники активніше вивчають педагогів-філантропів, залучаючи до своїх робіт маловідомих в українському науковому дискурсі постатей. Відмічаються деякі тематичні розбіжності, в залежності від різних суспільно-політичних та культурних потреб сучасності. Для Німеччини більш характерним ніж для України є розгляд трудового виховання у контексті професійної підготовки та перепідготовки фахівців.

Спостерігаються певні розходження щодо методології та методів дослідження. Тоді як для українських робіт більш типовим є використання загальнонаукових методів пізнання, німецькі дослідники користуються конкретними міждисциплінарними методами, чітко дотримуючись вимог щодо якості процесу отримання наукового знання.

Як в українських, так і в німецьких публікаціях відображаються загальноосвітні тенденції в науковому процесі, як, наприклад, проєктизація та глобалізація наукової сфери, та національні освітньо-наукові реалії, що регламентують здобуття наукового ступеня, а також вимог і умов наукових публікацій.

Перспективи подальших досліджень. Для українських науковців цікавим може стати більш детальне вивчення джерельної бази, аналіз та (за потреби) запозичення деяких елементів дослідницького дизайну, а також приділення більшої уваги дослідженню витоків німецького філантропізму.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Basedow, J. *Elementarwerk. Ein geordneter Vorrath aller nöthigen Erkenntniß. Zum Unterrichte der Jugend, von Anfang, bis ins academische Alter, Zur Belehrung der Eltern, Schullehrer und Hofmeister, Zum Nutzen eines jeden Lesers, die Erkenntniß zu vervollkommen.* Dessau: Crusius, 1774.
2. Basedow, J. *Vorstellung an Menschenfreunde. Mit Einleitung und Anmerkungen.* Leipzig: Reclam, 1768. 312 S.
3. Freytag, Ch. *Philanthropische Pädagogik* [online]. *Socialnet Lexikon*. 2019. URL: <https://www.socialnet.de/lexikon/Philanthropische-Paedagogik>.
4. Kemper, H. Christian Gotthilf Salzmann: Ameisenbüchlein. *Hauptwerke der Pädagogik*. 2009. S. 393–395.
5. Mayring, P. Qualitative content analysis: Demarcation, varieties, developments. *Forum: Qualitative Social Research*. 2019. № 20(3). P. 1–26.
6. Overhoff, J. "...aber mit Lust". Das Lernen als Kinderspiel: Wäre man Johann Bernhard Basedows Reformpädagogik treu geblieben, hätte Deutschland in der Pisa- und Iglu-Studie wahrscheinlich besser abgeschnitten. *DIE ZEIT*. 10. April 2003.
7. Overhoff, J. *Die Frühgeschichte des Philanthropismus (1715–1771). Konstitutionsbedingungen, Praxisfelder und Wirkung eines pädagogischen Reformprogramms im Zeitalter der Aufklärung.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. 245 S.
8. Overhoff, J. Franklins Philadelphia Academy and Basedow's Dessau Philanthropine: Two Models of Non-denominational Schooling in Eighteenth-century America and Germany. *Paedagogica Historica*. 2007. № 43 (6). S. 801–818.
9. Overhoff, J. *Philanthropismus. Maaser, M., Walther, G. (eds) Bildung*. 2011. P. 209–214.
10. Overhoff, J. *Vom Glück, lernen zu dürfen. Für eine zweckfreie Bildung.* Stuttgart: Klett-Cotta, 2009. 272 S.
11. Pahl, JP. Entwicklung der Berufserziehung im Absolutismus und in der Aufklärung – das pädagogische Zeitalter. *Berufliche Aus- und Weiterbildung im Berufsbildungsgesamtsystem*. 2022. S. 55–86.
12. Salzmann, Ch. *Krebsbüchlein. Ameisenbüchlein.* St. Goar: Reichl Verlag, 2007. 102 S.
13. Schmitt, H. *Pädagogen im Zeitalter der Aufklärung – die Philanthropen: Johann Bernhard Basedow, Friedrich Eberhard von Rochow, Joachim Heinrich Campe, Christian Gotthilf Salzmann. Klassiker der Pädagogik Bd. 1 (Von Erasmus bis Helene Lange)*. 2003. S. 119–143.
14. Schmitt, H. *Vernunft und Menschlichkeit. Studien zur philanthropischen Erziehungsbewegung.* Bad Heilbrunn: Klinkhardt, 2007. 410 S.
15. Schuch, J., Tenorth, H.-E., Welter, N. *Historische Bildungsforschung – Innovation und Selbstreflexion. Einführung in den Thementeil. Zeitschrift für Pädagogik*. 2010. № 56. S. 643–647.
16. Willey-Sthapit, C., Jen, S., Storer, H. L., & Benson, O. G. Discursive decisions: Signposts to guide the use of critical discourse analysis in social work. *Qualitative Social Work*. 2022. № 21 (1). P. 129–146.
17. Бурим, А., Біліченко, П. Проблеми статевого виховання у творчості німецьких педагогів-філантропістів (кінець XVIII – початок XIX століття). *Актуальні питання сучасної педагогіки. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 11–12 грудня 2015 року)*. 2015. С. 11–12
18. Лутфуллін, В.С. Боротьба послідовників Й. Штурма і Я. Коменського в історії шкільної освіти. *Педагогічні науки*. 2014. № 61–62. С. 182–192.
19. Максимчук, О.В. Проблема трудового виховання в історії зарубіжної та вітчизняної педагогіки. *Наукові записки*. 2001. № 36. С. 97–110.
20. Москаленко О.М. Принципи організації національної шкільної системи в педагогічних поглядах філантропістів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2010. С. 308–318.
21. Москаленко, О.М. Психолого-педагогічні та соціально-економічні передумови виникнення педагогіки філантропізму. *Наукові записки*. 2011. № 97. С. 199–203.
22. Москаленко, О.М. Трудове виховання дитини в педагогічному доробку філантропістів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2014. № 49. С. 166–173.
23. Філоненко, О.В. Проблема трудового виховання в історичному вимірі. *Наукові записки*. 2022. № 203. С. 28–34.